

ԱՍՏՎԱԾԱՆԱԶՈՒՄԸ ԸՍՏ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՀԱՅՐԵՐԻ

Աստվածամաշտովը ցանկացած կրոնի հիմնական հարցն է: Ամեն մի կրոնի տարբերությունը կախված է այս հարցի լուծումից: Աստվածամաշտն հարցում քրիստոնյա աստվածաբանները նախ և առաջ հիմնվում են Ս. Գրքի և Եկեղեցու հայրերի աշխատությունների վրա: Հետաքրքիր է, որ ուշ միջնադարյան քրիստոնյա աստվածաբանները այս հարցի պատճառով բաժանվեցին երկու խմբերի: Նախ պետք է ասենք, որ աստվածամաշտողության հարցը սերտորեն կապված է աստվածունության հետ, և պետք է ավելացնենք, որ ոչ մի աստվածաբան երբեք չի ժխտել այն բանը, որ ընտրյալներին, ովքեր հասել են վերջնական երանության, հնարավորություն կտրվի տեսնելու Աստծուն, ինչը և հաստատված է Ս. Գրքում: «Նրան տեսնելու ենք այնպես, ինչպես նա կա» (Ա. Հովհ. Գ 2): Սակայն այս արտահայտությունը աստվածաբանության երկու ուղիներով զարգանալու առիթ է տվել: Նույն Հովհաննես ավետարանիչն ասում է. «Աստծուն երբեք ոչ ոք չի տեսել» (Հովհ. Ա. 18), իսկ Պողոս առաքյալը այս հարցի վերաբերյալ արտահայտվում է հետևյալ կերպ, ասելով, որ Նրան տեսնել անհրճար է (Ա. Տիմ. 2 16): Այսպիսով, հարց ծագեց. ինչպիսի՞ն է աստվածունությունը, հավիտենական կյանքին պատկանող երևույթ է, թե այդ արդեն կարող է սկսվել դեռ այս կյանքում (երկրի վրա), էքստասիկ փորձի ընթացքում:

Ի դարի հայտնի աստվածաբան Վլադիմիր Լոսսկին այս հարցի վերաբերյալ գրում է. «Եթե աստվածային էությունը բանաձեվումների ճանապարհով մտահասանելի չէ, ապա ինչպե՞ս կարող ենք մենք ըստ Հով-

հաննես առաքյալի ճանաչել Աստծուն այնպես, ինչպես նա կա: Իսկ մյուս կողմից էլ, եթե Աստվածային էությունը երանելի ճանաչողություն պետք է դառնա ապագա կյանքում (ընդհանուր հարությունից հետո), ապա ինչ իմաստով մենք պետք է հասկանանք Ս. Գրքի հաստատումը Աստվածային էության անճանաչելիության մասին: Այս խնդրի տարբեր լուծումը արևելյան ու արևմտյան աստվածաբանների կողմից մեզ հիմք է տալիս ենթադրելու, որ մեր առջև կան երկու միատիկական իմացաբանություններ՝ բյուզանդական Արևելքի և լատին Արևմուտքի»¹:

Համարյա նույն ժամանակ այս խնդիրը ծագեց և՛ Արևելքում (ԺԴ դ.), և՛ Արևմուտքում, սակայն տարբեր դավանաբանական համատեքստերում: Բյուզանդիայում այն ծագեց Աստվածային էության և Էներգիայի ներգործության տարբերության հարցի շուրջ առաջացած վեճերի պատճառով: Կ. Պոլսի 1341, 1351 և 1368 թթ. ժողովները ի միջի այլոց հաստատեցին հետևյալը. Աստված ըստ Իր էության բացարձակ անճանաչելի է, որը չի կարող տեսության կամ ճանաչման առարկա դառնալ նույնիսկ երանության հասած հրեշտակների համար, որոնց Աստվածային էակը Իրեն բացահայտում է և դառնում ճանաչելի Իր անստեղծ և աստվածացնող Էներգիաների ներգործությունների մեջ: Իսկ Հռոմում, ավելի ճիշտ Ալիմյոնում, երանելի տեսության հարցը այլ կերպ էր դրված: Պարզապես պետք էր ճշտել. կարո՞ղ են ընտրյալները տեսնել Աստ-

¹ В. Лосский, «Предание отцов и схоластика». ж. Богословские труды. 1978 г. № 8, стр. 118.

վածային էությունը մահից հետո մինչև երկրորդ գալուստ, թե ոչ: Բենեդիկտուս ԺԲ Պապը 1836 թ. հունվարի 29-ին իր Benedictus Deus բանաձևում մեջ ասում է հետևյալը. «Մեր Տիրոջ՝ Հիսուս Քրիստոսի տառապանքներից ու մահից հետո ընտրյալները կոտորված և արդեն իսկ տեսնում են Աստվածային էությունը ինչ-որ մի ներհայտնությունական և անտողակի տեսիլքով, առանց որևէ մի արարածի միջնորդության, պարզ ու բացահայտ: Եվ այսպիսով նրանք վաշտում են բուն Աստվածային էությունը»:

Մեր առջև փաստորեն կան երկու իրար հակասող բանաձևումներ: Առաջինը կրտուկ կերպով մերժում է Աստծո էությունը ճանաչելու որևէ հնարավորություն, մինչդեռ երկրորդը պնդում է, որ հենց Աստվածային էությունն է, որ պետք է մեր երանելի տեսության առարկան դառնա: Սակայն իրար հակասող այս երկու իմացաբանական տեսությունները համաձայնվում են մի բանում. երկուսն էլ ձգտում են տեսնել Աստծուն այնպես, ինչպես Նա կա, դեմ առ դեմ, և անպայմանորեն առանց որևէ արարածի միջնորդության:

Արևելքի և Արևմուտքի միջև այս վեճերը շարունակվեցին մինչև ԺԷ դար և մինչև այսօր էլ այդ հարցը մնում է վիճելի այդ երկու իմացաբանությունների համար:

Այս բուն վեճերի ժամանակ ԺԴ դարում իր բռնած դիրքով հիշվում է նաև Հայ Եկեղեցին: 1341 թ. Բենեդիկտուս ԺԲ Պապը Իդյանդիայի արքեպիսկոպոս Ռիչարդ Ֆիցուալֆին հանձնարարում է քննել հայերի վարդապետությունը: Ֆիցուալֆի ուսումնասիրությունից հետո Բենեդիկտուս ԺԲ Պապը իր De questionibus Armenorum, 1. XIV ch. I մեջ մեղադրում է հայերին ու հույներին այն բանում, որ նրանք մերժում են Աստվածային էության տեսնելու հնարավորությունը: ԺԷ դարում հայտնի ճիգվիտ աստվածաբան Դիոնիսիոս Պետարիոսը անդրադառնալով այս հարցին ասում է. «Այս հարցի բուն մեղավորներին պետք է փնտրել հույների մեջ: Հույների մոտ այս հերետիկոսական տեսակետի բուն պաշտպանն ու ռաբիվիրան Գրիգորիոս Պալաման է»²: Վլադիմիր Լուսկին, որը հատուկ աշխատություն է նվիրել այս խնդրին, ասում է, որ անհավանական է, որ հայերը ազդված լինեն հույներից, քանի որ 1341 թ. արդեն Ռիչարդ Ֆիցուալֆը ուսումնասիրում էր հայերի դիրքը, որոնց վարդապետությունն արդեն հաստատված էր: Իսկ Բյուզանդիայում աստվածաբանության շուրջ վեճերն սկսվե-

ցին 1339 թ., իսկ «պալամական» ժողովը, որը ծագել էր այս խնդրի պատճառով, գումարվեց 1341 թ., այն ժամանակ, երբ արդեն հայերի վարդապետությունը դրված էր Ֆիցուալֆի սեղանին³: Չխորանալով «պալամական» և այլ ժողովների որոշումների մեջ, ասենք, որ Վ. Լուսկին միանգամայն ճիշտ է, որովհետև մենք կոտորված ենք, թե երբևէ հայերի գալիս հայերի դիրքը աստվածաբանաբանության վերաբերյալ: Օրինակ. Եզնիկ Կողբացին պնդում է, թե Աստծո էությունը անճանաչելի ու անհասանելի է, այն անհնարին է ուսումնասիրել, քանզի մարդկային միտքը հասն չէ դրան⁴: Նույնը մենք կարող ենք գտնել նաև մեր այլ մատենագիրների՝ Անանիա Ծիրակացու, Հովհաննես Սարկավագի և այլոց մոտ: Անանիա Ծիրակացին գրում էր. «Թեպետ Աստվածայինը անհասանելի է բանականությանը, սակայն ճանաչելի է այն երևույթների ու մարմինների միջոցով, որոնք մատչելի են ճանաչողությանը»⁵: Իսկ Հովհաննես Սարկավագն ասում է. «Աստծուն կարելի է ճանաչել հավատքով, և ոչ թե բանականությամբ»⁶: Այն, որ Աստծո էությունն անճանաչելի է, հստակ կերպով վկայված է հայոց մեծ աստվածաբան Գ. Տաթևացու մոտ. «Իսկ բնության Աստծոն այնպես է և անգիտելի»⁷: Ուշագրավ է նաև Ագաթանգեղոսի կողմից մեզ հասած Ս. Գր. Լուսավորչի խոսքը. «Բայց Աստված կենդանի հոգի է, ...անհասանելի մտքերի ու խոհերի համար»⁸, «Քանզի մարդն անկարող է տեսնել Աստծուն Իր էության մեջ»⁹:

Փաստորեն ասացվում է, որ մեր մատենագրության մեջ դեռ Դ—Ե դարերից սկսած այս հարցն արդեն հաստատված էր, որն էլ հաստատում է Վ. Լուսկին այն ենթադրությունը, թե հայերը մինչև «պալամական» ժողովը արդեն ճշտել էին իրենց դիրքը և դժվար թե ազդված լինեին Գրիգոր Պալամայից ԺԴ դարում:

Հայտնի է այն փաստը, որ Հայ Եկեղեցին Եկեղեցու Հայր է ընդունում այն անձերին, ովքեր ապրել ու գործել են մինչև Ե դարի կեսերը, այսինքն մինչև Քաղկեդոնի ժողովը (451 թ.): Այստեղ կարող է հարց ծա-

² Նույն տեղում:

³ Եզնիկ Կողբացի, Նյոմ աղանդոց, Երևան, 1970, էջ 31:

⁴ Վ. Ա. Միրումյան, Հովհաննես Սարկավագի աշխարհայացքը, Երևան, 1984, էջ 111—114:

⁵ Նույնը, էջ 112:

⁶ Գ. Տաթևացի, Գիրք հարցման, էջ 103:

⁷ Ագաթանգեղոս, Հայոց պատմություն, Երևան, 1983, էջ 189:

⁸ Նույն տեղում:

² Նույն տեղում, էջ 119:

³ Նույն տեղում, էջ 123:

գել. հայերն ինքնուրույն են մշակել այս տեսակետը, թե՛ ուղղակի ժառանգել են այն Եկեղեցու հայրերից: Ուսումնասիրելով Ս. Հայրաբանական գրականությունը, կարելի է գալ այն եզրակացության, թե այդ հարցը Եկեղեցու հայրերի մոտ հստակված էր:

Դ դարում Եկեղեցին պայքար սկսեց հեռեկան հայրերի դեմ՝ արիստոկրատների դեմ, որոնք պնդում էին Աստծո բացարձակ անճանաչելիությունը, և եվանգելիականների դեմ, որոնք ասում էին, թե Աստծուն կարելի է ճանաչել այնքան պարզ ու հստակ, ինչպես մենք մեզ ենք ճանաչում: Կապաղովկյան հայրերը, որոնք դրանց դեմ պայքար ծավալեցին, հաստատում էին. «Աստված միևնույն ժամանակ և՛ ճանաչելի է, և՛ անճանաչելի: Ծանաչելի է Իր հարաբերությամբ աշխարհի նկատմամբ և Իր ներգործություններով աշխարհի մեջ, և անճանաչելի է Իր էությանը»¹¹: Հովհաննես Ոսկեբերանը իր ԺԵ ճառի մեջ Հովհաննես Սկետարանի Ա գլխի 18 համարը մեկնելով գրում է. «Այն, թե ինչ է Աստված, չեն տեսել ոչ մարգարեները, ոչ հրեշտակները և ոչ էլ հրեշտակապետերը: Քանզի ինչպե՛ս կարող է արարյալ բնությունը տեսնել այն, ինչը անտեսել է»: Իսկ Դիոնիսիոս Արիստագացին «Յաղագս Աստուածային կոչմանց» աշխատության մեջ ասում է. «Նա չի կարող ընդգրկվել ո՛չ զգացմունքներով, ո՛չ երևակայությամբ, ո՛չ կարծիքով, ո՛չ բանականությամբ, ո՛չ ճանաչողությամբ»:

Այս հարցը բավական մեծ տեղ է գրավում Գրիգոր Նյուսացու մի շարք աշխատություններում: «Յաղագս վեցաբերից» գործի մեջ նա ասում է. «Աստուծո գործությանը չափանիշ է ծառայում միայն Աստուծո կամքը»¹²: Ուրիշ տեղ, խոսելով նույն հարցի շուրջ, նա շարունակում է. «Եվ այդ իսկ պատճառով էլ մարդու բանականությունը ի վիճակի չէ չափելու այդ (գործությունը), ոչ էլ արտահայտելու խոսքի մեջ: Ոչ միայն մարդկային, այլև հրեշտակային բանականությանը, որն ավելի բարձր ու կատարյալ է, անմատչելի է անեզր Աստծո ճշգրիտ ճանաչումը, որովհետև մեծ և անանցանելի է այն տարածությունը, որով ան-

տեսելով բնությունը անջատվում է ստեղծված բնությունից»¹³:

Գրիգոր Նյուսացին հաստատելով, որ Իր էության մեջ անճանաչելի Աստված ճանաչելի է դառնում մարդու համար Իր հարաբերությամբ և ներգործությամբ աշխարհի մեջ, այսպիսի ճանաչողության ճանապարհի վրա զանազանում է ճանաչողության երեք աստիճաններ: Առաջին՝ Աստուծո ճանաչումը բնության մեջ բնական հայտնության միջոցով: Երկրորդ՝ ճանաչում հավատքի միջոցով, իբրև Աստծո պարգև: Եվ երրորդ՝ Աստուծո ճանաչումը մարդու կողմից իր (մարդկային) բնության միջոցով, այսինքն ինքն իր մեջ, իբրև արարած ըստ Աստուծո պատկերի:

Առաջին աստիճան՝ Աստուծո ճանաչումը բնական հայտնությամբ: «Նա, որ անտեսանելի և անհասանելի է Իր էությամբ, Ով գերազանց է և վեր է ամեն մի էությունից, տեսանելի և մատչելի է այլ հարաբերությամբ: Այսպիսի ճանաչողության ձևեր շատ կան, քանզի աշխարհի տեսանելի իմաստության մեջ կարելի է գուշակորեն տեսնել Արարչին, Որը ստեղծել է ամենայն իմաստությամբ և նախախնամությամբ»¹⁴: Սա անցնելով, մարդը աստվածճանաչման ճանապարհին բարձրանում է երկրորդ աստիճանի վրա՝ հավատքի աստիճանին: «Հնարավոր չէ մոտենալ Աստծուն, եթե չմիջնորդի հավատքը և իր հետևից չբերի հետազոտող բանականության անհասանելի բնության հետ շփմանը»¹⁵:

Մարդկային բանականությունը իր հնարավորության չափով հավատքի միջոցով շփվելով անհասանելի բնության հետ առաջ է բերում մարդու սահմանափակ լինելու գիտակցությունը Աստուծո մեծության դեմ, բարոյական անմաքրության զգացումը Ամենաառաքի առջև: Այդ ժամանակ, ասում է Նյուսացին, մարդը բարձրանում է աստվածճանաչման ամենաբարձր աստիճանին՝ աստվածճանաչում սեփական բնության մեջ, իբրև արարած ըստ Աստուծո պատկերի, մեղքերից մաքրվելու միջոցով նպատակ ունենալ կենդանի կերպով շփվելու Աստծո հետ: «Աստված Իր պատկերն է դրոշմել մարդու հոգու մեջ, բայց ինքը մնացել է դրանից դուրս և ոչ մի բան չի փոխանցել դրան Իր էությունից»¹⁶: Ըստ Գ. Նյուսացու,

¹¹ С. Лосев, «Учение святых отцов Церкви о познаваемости Бога в опровержение арпанских заблуждений», ж. Вера и разум, 1898 г., № 7, стр. 399.

¹² Св. Григорий Нисский, «О шестодневье». Творения святых отцов. М., 1861 г., ч. I, стр. 9.

¹³ Св. Григорий Нисский, «Опровержение Евномия», Творения. М. кн. 12. ч. 6, стр. 292. Творения. слово 6-ое, ч. 2, М., 1861 г., стр. 44.

¹⁵ «Опровержение Евномия» стр. 302.

¹⁶ «Об устроении человека», ч. I, Творения, М., 1861 г., стр. 140.

մարդու հոգին քաղում հատկություններով նման է Աստծուն, բայց միևնույն ժամանակ նույնական չէ Նրա հետ ըստ էության: «Եթե պատկերը առանց որևէ տարբերության ամեն ինչում նման լիներ նախապատկերին, ապա նա կդադարեր պատկեր լինելուց և իսկույն կմիախառնվեր բուն առարկայի հետ, որի պատկերն էր հանդիսանում»¹⁷: Հետևաբար, եզրակացնում է Նյուսացին, պատկերի և նախապատկերի հարաբերությունը անտարակույս ենթադրում է առավել կամ ավագ չափով տարբերությունն նրանց միջև: Այս տարբերությունը պետք է հասկացվի իբրև բնությունների տարբերություն, որովհետև լինելության պատճառը մարդուն անջատում է Աստվածային էակից, քանի որ Աստված անստեղծ է, չունի ըսկիզբ, Ինքն Իր պատճառն է: Նա հավիտենական ու անվերջ է, իսկ մարդու հոգին ստեղծված է, ունի վերջ և փոփոխական է»¹⁸:

Փաստորեն մարդը կարող է ճանաչել միայն Աստվածային հատկանիշները, իսկ էությունը՝ երբեք: Եվ ուշագրավն այն է, որ,

խոսելով Աստուծո էության անճանաչելիության մասին, ինչը միշտ գաղտնիք կմնա սահմանափակ մարդու քանակականության համար, Նյուսացին Աստվածային հատկանիշների ճանաչողության վերաբերյալ ասում է, թե այն էլ ճանաչելի կդառնա միայն նրանց համար, ովքեր մաքուր են սրտով (Մատթ. Ծ 8)¹⁹:

Վերևում մենք տեսանք, թե ինչ հայացք ունեին Եկեղեցու հայրերը Աստվածաճանաչողության վերաբերյալ, ինչը կարող է մեզ հիմք ծառայել ասելու, որ Հայ Եկեղեցու հայրերը վստահելի ու ճշմարիտ հիմք ունեին մերժելու Աստուծո բուն էության տեսնելու կամ ճանաչելու հնարավորությունը, քանի որ կապադովկյան և այլ հայրերի գործերը Ե դարից սկսած ծանոթ էին Հայ Եկեղեցու Հայրերին և մեծ հեղինակություն ունեին, և բնական է, որ մեր Եկեղեցին հիմնվել է Ե դարի այս վարդապետության վրա, և ոչ թե ազդվել Գրիգոր Պալամայից ԺԴ դարում, ինչի մեջ մեզ մեղադրում էին Ռիչարդ Ֆիցրուալֆը, Բենեդիկտոս ԺԲ Պապը և Դիոնիսիոս Պետարիոսը:

¹⁷ Նույն տեղում:

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 141:

¹⁹ «О блаженствах, стр. 359—362.

